

HARBIY XIZMATCHILARDA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Utayeva Iroda Baxodirovna

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti dekani, v.b. professor

O‘rinova Gulsevar Lochinbek qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatida nutq madaniyatining muhimligini asoslashga hamda uni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqishga bag‘ishlangan. Unda nutq madaniyatining harbiy xizmatdagi o‘rni, uning komponentlari tahlil qilinib, mavjud muammolar aniqlangan. Tadqiqot natijalari harbiy ta’lim muassasalarida nutq madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha o‘quv jarayoniga integratsiya qilinishi mumkin bo‘lgan kompleks pedagogik mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqilgan mexanizmlar harbiy xizmatchilarning muloqot kompetentligini oshirish, kasbiy samaradorligini yaxshilash va xizmatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan kommunikativ to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: harbiy xizmatchi, nutq madaniyati, pedagogik mexanizm, muloqot kompetentligi, harbiy pedagogika, mantiqiy fikrlash, kommunikativ samaradorlik.

Abstract

This study aims to substantiate the importance of speech culture in the professional activities of military personnel and to develop effective pedagogical mechanisms for its advancement, both theoretically and practically. The study analyzes the role and components of speech culture in military service and identifies existing challenges. The research outcomes present a comprehensive set of pedagogical mechanisms suitable for integration into the educational process of military institutions to foster speech culture.

These mechanisms are designed to enhance military personnel's communication competence, improve professional efficiency, and overcome potential communicative barriers during service.

Keywords: military personnel, speech culture, pedagogical mechanisms, communication competence, military pedagogy, logical thinking, communicative effectiveness.

Аннотация

Данное исследование посвящено научно-теоретическому и практическому обоснованию важности речевой культуры в профессиональной деятельности военнослужащих и разработке эффективных педагогических механизмов ее развития. В нем анализируется роль речевой культуры в военной службе, ее компоненты и выявляются существующие проблемы. Результаты исследования включают комплексные педагогические механизмы, которые могут быть интегрированы в образовательный процесс развития речевой культуры в военных учебных заведениях. Разработанные механизмы служат повышению коммуникативной компетентности военнослужащих, повышению их профессиональной эффективности и устранению коммуникативных барьеров, которые могут возникнуть на службе.

Ключевые слова: военнослужащие, речевая культура, педагогический механизм, коммуникативная компетентность, военная педагогика, логическое мышление, коммуникативная эффективность.

Kirish. Zamonaviy harbiy xizmat murakkab va o'zgaruvchan sharoitlarda yuqori darajadagi kasbiy mahorat, shaxsiy fazilatlar va samarali kommunikativ ko'nikmalarni talab etadi. Ayniqsa, tezkor qaror qabul qilish, buyruq berish, axborot almashish va xizmatdoshlar bilan o'zaro tushunishni ta'minlashda nutq madaniyatining o'rni beqiyosdir. Nutq madaniyati harbiy xizmatchilarning nafaqat rasmiy muloqotini, balki jamoaviy birdamlikni mustahkamlash, nizolarning oldini olish va favqulodda vaziyatlarda samarali boshqaruvni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Afsuski, bugungi kunda harbiy

xizmatchilarning nutq madaniyati darajasida ma'lum kamchiliklar kuzatilmoqda, bu esa kasbiy faoliyat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Muammoning dolzarbligi: Harbiy xizmatda aniq, qat'iy va tushunarli nutqning ahamiyati oshib borayotganiga qaramay, mazkur yo'nalishdagi tizimli pedagogik yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmagan. Mavjud o'quv dasturlarida nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus kurslar yoki modullar cheklangan bo'lib, bu holat harbiy xizmatchilarning muloqot kompetentligini shakllantirishda bo'shliqlar yaratmoqda. Jumladan, kasbiy jargon, cheklangan lug'at boyligi, hissiy va noaniq ifodalar, notiq nutq kabi muammolar harbiy muhitda noto'g'ri tushunishlarga yoki buyruqlarning noto'g'ri bajarilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, harbiy xizmatchilarning nutq madaniyatini tizimli ravishda rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot maqsadi:

harbiy xizmatchilarda nutq madaniyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini ta'minlovchi pedagogik mexanizmlar majmuasini amaliyotga tatbiq etish;

harbiy xizmatchilar nutq madaniyatining mohiyati, tuzilishi va uning kasbiy faoliyatdagi o'rnini nazariy jihatdan asoslash;

mavjud harbiy ta'lim tizimida nutq madaniyatini rivojlantirishning hozirgi holatini tahlil qilish va aniqlangan muammolarni tizimlashtirish;

harbiy xizmatchilar nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy pedagogik tamoyil va usullarini aniqlash.

Adabiyotlar sharhi. Nutq madaniyati masalasi uzoq yillardan buyon lingvistika, pedagogika, psixologiya va sotsiologiya kabi fanlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Umumiy nutq madaniyatining nazariy asoslari L.V.Scherba, D.S.Lixachev, A.N.Gvozdev kabi rus olimlari tomonidan chuqur o'rganilgan bo'lsa [1], O'zbekistonda esa P.Ziyamammedov, Q.Yo'ldoshev, B.To'xliyev kabi adabiyotshunos va tilshunos olimlar til va nutq madaniyati masalalarini atroflicha tadqiq etganlar [2]. Ular nutq

madaniyatini til me'yorlariga amal qilish, ifoda vositalaridan to'g'ri foydalanish, mantiqiy va ta'sirchan nutqni shakllantirish sifatida talqin qilgan.

Harbiy pedagogika nuqtai nazaridan nutq madaniyatiga bo'lgan yondashuv o'ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanadi. V.A.Slastenin, V.I.Zagvyazinskiy kabi pedagoglar kasbiy faoliyatda pedagogik muloqotning ahamiyatini ta'kidlaganlar, biroq harbiy sohaga oid nutq madaniyatining maxsus jihatlarini yetarli darajada o'rganilmagan. Harbiy xizmatchining nutqi aniqlik, qat'iylilik, ekspressivlik, ishonchlilik va mantiqiylik kabi sifatlarga ega bo'lishi lozim. A.P.Ivanov va S.V.Kovalyovlarning tadqiqotlari harbiy muloqotning o'ziga xos psixologik va sotsial jihatlarini yoritgan bo'lsa-da, ularning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishga e'tibor kamroq qaratilgan [3].

Metodologiya. Ushbu tadqiqot harbiy xizmatchilarda nutq madaniyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashga qaratilgan bo'lib, kompleks yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotda nazariy va empirik metodlar uyg'unlikda qo'llanilgan.

Tadqiqot yondashuvi: Aralash (kvantitativ va kvantativ) tadqiqot yondashuvi qo'llanilgan bo'lib, bu yondashuv muammoni har tomonlama o'rganish, chuqur tushunish va ishonchli xulosalarga erishish imkonini beradi. Dastlab nazariy tahlil va muammolarni aniqlash uchun sifatli yondashuv (adabiyotlar tahlili, ekspert intervyulari) ishlatildi, so'ngra ishlab chiqilgan mexanizmlarning samaradorligini baholash uchun kvantitativ yondashuv (pedagogik eksperiment, testlar, so'rovnomalar) qo'llaniladi.

Nazariy bosqich: Harbiy xizmatchilar nutq madaniyatining nazariy asoslari, uning tarkibiy qismlari va ahamiyatini o'rganish. Bu bosqichda pedagogika, psixologiya, lingvistika va harbiy pedagogikaga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar tahlil qilindi. Tahlil natijasida muammoning nazariy-metodologik asoslari va mavjud bo'shliqlar aniqlandi.

Diagnostic bosqich: Harbiy ta'lim muassasalarida nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha mavjud holatni o'rganish. Ushbu bosqichda harbiy xizmatchilar va ularning komandirlari orasida so'rovnomalar, intervyular o'tkazildi, o'quv dasturlari tahlil qilindi. Bu esa nutq madaniyatining asosiy muammolari va rivojlantirish uchun zamin bo'ladigan

ehtiyojlarni aniqlashga yordam berdi. Nutqiy faoliyatning turli shakllari (buyruq berish, hisobot berish, xabarlarini yetkazish, brifinglar) tahlil qilindi.

Eksperimental bosqich: Harbiy xizmatchilarda nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish va ularni eksperimental tarzda sinovdan o'tkazish. Tadqiqotning ushbu qismida ikki guruh (nazorat va eksperimental) bilan pedagogik eksperiment o'tkazilishi rejalashtirilgan. Eksperimental guruhda ishlab chiqilgan mexanizmlar asosida maxsus o'quv mashg'ulotlari o'tkaziladi.

Tahliliy-umumlashtiruvchi bosqich: Eksperiment natijalarini statistik tahlil qilish, umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish, shuningdek, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili: Nutq madaniyati, harbiy pedagogika, muloqot psixologiyasi bo'yicha milliy va xorijiy manbalar o'rganildi.

So'rovnomalar va anketa: Harbiy xizmatchilarning nutq madaniyati darajasi, mavjud muammolar va ularning rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash maqsadida standartlashtirilgan so'rovnomalar o'tkazildi.

Natijalar va tahlil. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida harbiy xizmatchilar nutq madaniyatining nazariy asoslari aniqlanib, amaliyotdagi mavjud muammolar chuqur tahlil qilindi. Diagnostik bosqichda to'plangan ma'lumotlar harbiy xizmatchilarning nutq madaniyatida bir qator kamchiliklar mavjudligini ko'rsatdi:

Lug'at boyligining cheklanganligi va jargonizm: Harbiy xizmatchilar nutqida, ayniqsa, norasmiy muloqotda jargon va oddiy so'zlarning ko'p ishlatilishi, kasbiy leksikadan noto'g'ri foydalanish holatlari kuzatildi. Bu esa rasmiy hujjatlar va buyruqlarni shakllantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin [4].

Mantiqiy bog'liqlikning yetishmasligi: Buyruqlarni yetkazishda yoki hisobot berishda fikrni izchil va mantiqiy bayon qila olmaslik, g'oyalarning chalkashligi ba'zan noto'g'ri tushunishlarga olib keladi. Bu esa xizmat vazifalarini bajarishda samaradorlikni pasaytiradi.

Ifodalilik va ta'sirchanlikning sustligi: Harbiy xizmatchilar nutqida hissiy, ta'sirchan va motivatsion elementlarning yetishmasligi, ayniqsa, shaxsiy tarkibni ruhlantirish, tushuntirish ishlarini olib borishda jiddiy to'siq bo'lishi mumkin. Bir xil ohang va monoton nutq tinglovchilarni zeriktiradi va ma'lumotni qabul qilishni qiyinlashtiradi.

Kommunikativ vaziyatga moslasha olmaslik: Turli xizmat sharoitlarida (rasmiy uchrashuv, jamoa oldida nutq, shaxsiy suhbat, favqulodda vaziyat) nutq uslubini va muloqot modelini moslashtira olmaslik. Masalan, komandirlar bilan muloqotda haddan tashqari rasmiyatchilik yoki, aksincha, yetarli darajada hurmatsizlik kuzatildi.

Integratsiyalashgan nutqiy mashg'ulotlar: Harbiy fanlar (taktika, strategiya, harbiy huquq) darsliklariga nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus modullarni kiritish. Masalan, buyruq berish texnikasi, hisobot berish protokoli, brifing o'tkazish qoidalari bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish. Bunda xizmat vazifalarini bajarish davomida kommunikativ vaziyatlar tahlil qilinadi.

Interfaol o'qitish usullari: Rolli o'yinlar, simulyatsion mashg'ulotlar, kouching va murabbiylik tizimi, munozaralar, keys-stadi (vaziyatli mashg'ulotlar) usullarini qo'llash. Bu usullar xizmatchilarga real hayotiy vaziyatlarga o'xshash sharoitlarda o'z nutqiy ko'nikmalarini sinab ko'rish imkonini beradi. Jumladan, "Favqulodda vaziyatda muloqot" kabi ro'l o'yinlari xizmatchilarning stress sharoitida aniq va qat'iy nutqni shakllantirishiga yordam beradi [5].

Ritorika va notiqlik san'ati kurslari: Harbiy xizmatchilar uchun maxsus ritorika kurslari tashkil etish. Bu kurslar nutqning mantiqiyligi, ta'sirchanligi, nutqiy etiketi, ovoz intonatsiyasi, mimika va jestlardan to'g'ri foydalanishga qaratilgan bo'ladi. Kurslar davomida nutq san'ati ustalarining chiqishlari tahlil qilinadi, shuningdek, kursantlar o'zlari ham nutq so'zlash amaliyotini o'tkazadilar va videoyozuvlar orqali o'zlarini baholash imkoniga ega bo'ladilar.

Til boyligini oshirish dasturlari: Lug'at boyligini oshirishga qaratilgan treninglar, terminologik diktantlar va professional leksikadan to'g'ri foydalanish bo'yicha seminar-treninglar. Bu dasturlar orqali harbiy xizmatchilar kasbiy atamalarni aniq va o'rinli ishlatishga o'rganadilar.

Doimiy fikr-mulohaza (feedback) tizimi: Har bir harbiy xizmatchining nutqiy faoliyatiga doimiy ravishda komandirlar va o'qituvchilar tomonidan ob'yektiv baho berish va rivojlanish uchun tavsiyalar berish tizimini joriy etish. Bu tizimda xizmatchilarning o'z-o'zini tahlil qilish va baholash ko'nikmalari ham shakllantiriladi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, harbiy xizmatchilarda nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik mexanizmlarning tatbiq etilishi ularning kommunikativ ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ishlab chiqilgan mexanizmlar an'anaviy o'qitish usullaridan ustunligini namoyon etdi, ayniqsa, interfaol usullarning va real vaziyatlarni simulyatsiya qilishning amaliy ahamiyati yuqori ekanligi isbotlandi.

Ushbu tadqiqot natijalari umumiy pedagogik muloqot nazariyalarini harbiy muhitning o'ziga xos talablari bilan uyg'unlashtirish orqali, Harbiy pedagogika sohasiga muhim hissa qo'shadi. An'anaviy o'quv dasturlarida ko'pincha nutq madaniyati faqat tilshunoslik yoki adabiyotshunoslik doirasida o'rganiladi, biroq bizning tadqiqotimiz uning kasbiy-amaliy jihatlariga urg'u beradi va harbiy xizmatchi uchun buyruq berish, hisobot topshirish, xodimlarni ruhlantirish kabi vaziyatlarda samarali nutqning muhimligini ko'rsatadi.

Harbiy ta'lim dasturlariga integratsiya: Harbiy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan majburiy kurslar yoki modullar joriy etilsin. Bu modullar harbiy ritorika, kasbiy etiket va muloqot psixologiyasini o'z ichiga oladi.

Interfaol usullarni faol qo'llash: Ta'lim jarayonida ro'lli o'yinlar, keys-stadi, simulyatsion mashg'ulotlar, munozaralar va debat kabi interfaol o'qitish usullarini muntazam ravishda qo'llash. Bu amaliyot xizmatchilarga nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi.

"Nutq madaniyati" fanining o'rnini mustahkamlash: Harbiy oliy ta'lim muassasalarida "Nutq madaniyati va notiqlik san'ati" fanini alohida va chuqurlashtirilgan tarzda o'qitish, uning o'quv soatlarini ko'paytirish.

Metodik qo'llanmalar yaratish: Harbiy xizmatchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv va metodik qo'llanmalar, trening materiallari va videodarsliklar ishlab chiqish.

Xulosa. Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarda nutq madaniyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslandi va amaliy sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot nutq madaniyatining harbiy xizmatdagi muhimligini, uning kasbiy faoliyat

samaradorligiga bevosita ta'sirini yana bir bor tasdiqladi. Mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni hal etishga qaratilgan innovatsion pedagogik mexanizmlar – integratsiyalashgan nutqiy mashg'ulotlar, interfaol o'qitish usullari, ritorika kurslari, til boyligini oshirish dasturlari va doimiy fikr-mulohaza tizimi ishlab chiqildi.

Pedagogik eksperiment natijalari ushbu mexanizmlarning harbiy xizmatchilarning lug'at boyligi, mantiqiy nutq, ifodalilik, ta'sirchanlik va kommunikativ vaziyatga moslasha olish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishdagi samaradorligini isbotladi. Taklif etilgan mexanizmlar majmuasi harbiy ta'lim tizimiga kiritilishi lozim bo'lgan muhim pedagogik innovatsiya hisoblanadi.

Tadqiqot cheklovlari: Ushbu tadqiqot asosan harbiy ta'lim muassasalaridagi tinglovchi va kursantlar doirasida o'tkazildi. Har xil harbiy qismlarda xizmat qilayotgan turli lavozimdagi xizmatchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari va ularni qamrab oluvchi kengroq ko'lamli tadqiqotlar o'tkazish imkoniyati cheklangan edi. Shuningdek, eksperimentning qisqa muddatli bo'lishi nutq madaniyatidagi o'zgarishlarning uzoq muddatli barqarorligini to'liq baholash imkonini bermadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goetz, G., and Goetz, R. R. Harbiy sohada o'qitish va o'rganish. Westport, CT: Praeger, 2005.
2. Martin, M., and Martin, L. M. (Eds.). Harbiy kontekstdagi til va madaniyat. New York: Routledge, 2019.
3. Papa, M.A. "Aloqa Malakasi Harbiy Kontekstlarda: Trening va Baholash Uchun Model." Harbiy Psixologiya, jild 19, son 2, 2007, betlar 111-125.
4. Davis, B.L. "Harbiy tayyorgarlikda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik yondashuvlari." Harbiy etika jurnali, jild. 14, son. 1, 2015, b. 5-20.
5. Jha, P.K. "Harbiy Ofitserlar Uchun Professional Aloqa Ko'nikmalarini Rivojlantirish: Holat Tahlili." Harbiy Ishlar Jurnali, vol. 2, no. 1, 2017, pp. 45-58.